

Tarihe Kritik ve Analitik Bakış: Tarih Felsefesi -İbn Haldun Örneğinde Tarih ve İnsan-

¹Nejdet DURAK ve ^{*2}Muhammet İRĞAT

¹Doç. Dr., İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri ABD, Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi, Türkiye.

²Arş. Gör., İslami İlimler Fakültesi, İslam Felsefesi ABD, Adıyaman Üniversitesi, Türkiye.

Özet

Kritik ve analitik düşünmenin ne olduğuyla ilgili birçok tanım yapılabilir. Ancak biz konumuz gereği sosyal bilimler -özellikle de felsefe- üzerinden meseleyi ele alacağımız için, kritik ve analitik düşünmenin bu alanda ne ifade ettiği ile ilgili temel ipuçlarını kısaca belirtmek istiyoruz. Bu çalışma, İbn Haldun düşüncesinde bir bilim ve bir felsefe olarak tarihin nasıl ele alındığını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Tarih felsefesine ait “Döngüsellik”, “İlerleme”, “Eleştirelilik”, “Anlama” gibi kavram ve metodlar ile bu kavram ve metodların tarihsel bilince İbn Haldun düşüncesinde sağladığı katkıyı gösteren “ümran ilmi” ele alınacaktır. İbn Haldun 14. yy’da kritik ve analitik bir bakışla yöneldiği tarih alanında kendinden önce hiçbir düşünürün ulaşamadığı sonuçlara ulaşmış, tarihi müstakil bir bilim olarak tesis etmiş ve tarihe hikmet değeri atfetmek suretiyle onun felsefenin konusu olması yönünde ilk işaretleri vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Kritik Düşünme, Analitik Düşünme, İbn Haldun, İnsan, Tarih.

Abstract

It is possible to make many definitions about what the critical and analytical thought is. However we would like to point out basic clues of critical and analytical thought by social sciences especially philosophy. This study aims to analyse the position of history as a science and as a philosophical thought on Ibn Khaldun’s thought. Concepts and methods of philosophy of history such as “Cyclicality”, “Progress”, “Criticism”, “Understanding” and how the concepts and methods make contribution to shape a history consciousness by demonstrating Ibn Khaldun’s ‘Prosperity Science’ which contributed to form the historicism thought. At the 14th century Ibn Khaldun reached conclusions that any thinker could not reach before on history. And he established the history as a science.

Key words: Critical Thought, Analytical Thought, Ibn Khaldun, Human, History.

Giriş

Tarih felsefesi bir felsefe disiplini olarak gelişimini en geç tamamlayan felsefe dalı olmasına rağmen tarihi gelişim süreci içerisinde filozofların üzerinde çalışmalarda bulunduğu en önemli disiplinlerden biridir. İnsanı anlamak isteyen her çalışmanın onun varoluşsal bir yönünü içeren tarihsel varlık alanına yönelmesi kaçınılmazdır. Tarih kavramının iki anlamına işaret eden Doğan Özlem’e göre, tarih birinci anlamıyla yaşanmış geçmişin felsefesi olarak, geçmişte kalan olayların ne anlam taşıdığı üzerinde gerçekleştirilen sorgulamaları içerirken ikinci anlamıyla, tarih bilgisinin ilke ve yöntemlerine dayalı olarak tarih bilgisinin imkânına yönelik eleştirel bir bakışı içermektedir. Bu anlamda tarih biliminin felsefesi temelde tarih bilgisinin ve yorumlarının eleştirel ve kritik bir bakış açısıyla incelenmesini kapsamaktadır.¹ Sosyal bilimler alanında entelektüel faaliyette bulunmak; sağlam bir dil (gramer) bilgisini, muhakeme yeteneğini (temyiz gücü) ve düşünme eyleminin dayanağı olan teorik bir

*Sorumlu Yazar: Adres: İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri ABD, Adıyaman Üniversitesi, Adıyaman TÜRKİYE. E-mail: mirgat@adiyaman.edu.tr, Tel: +904162901293 Fax: +904162901292

perspektifi (nokta-i nazar) gerektirmektedir. Aynı şekilde üzerinde düşünülen meselenin tarihsel arka planından aktüel durumuna kadar derinlemesine edinilmiş bir alan bilgisini, meseleye ait kavramları mefhumlarıyla birlikte bilmeyi ve sahih bir metod bilgisini de gerektirmektedir. Bu yetilere sahip olmak suretiyle bir mesele hakkında o güne dek sorulmamış sorular sormak, bu sorulara özgün cevaplar verip, orijinal tespitler yapmak, kritik ve analitik düşünmeyi de ifade etmektedir.

Tarihi, felsefi bakış açısı ile incelemek, bir yönüyle geçmiş olayların anlamını sorgulamaktan başlayarak, dünya tarihine bir yönelişi ifade etmektedir. İbn Haldun'un yaşadığı dönem olan 14. yüzyıla kadar tarih, felsefe etkinliğinin bir konusu olarak değerlendirilmemiştir. İbn Haldun, insanî varoluşu anlamlandırabilmek için özgün bir tarih anlayışı, metodolojisi ve dolayısıyla bir tarih felsefesi geliştirmiştir. Onun ortaya koyduğu bu tarih felsefesi, yaşadığı dönemi entelektüel anlamda aşan, benzerini ancak 19. yüzyıl Batı düşüncesinde görebileceğimiz *Tarihselcilik Düşüncesi* sistematığının de temel taşı konumundadır. Her ne kadar bu yeni düşünce biçiminin İbn Haldun'dan önce Antik Yunan'da Thucydides tarafından temsil edildiği iddia edilse de, kritik ve analitik bir bakışla yapılan bir kıyaslama ile bu iddianın doğru olmadığı anlaşılmaktadır.²

Günümüz tarih düşünürlerinden Collingwood, tarih felsefesiyle ilgili olarak, "Tarih felsefesi adını, on sekizinci yüzyılda, onunla eleştirel ya da bilimsel tarihten, tarihçinin eski kitaplarda bulduğu öyküleri yinelemek yerine, kendi kafasında kendi kendine kurduğu bir tarihsel düşünme tipinden başka bir şey kastetmeyen Voltaire buldu"³ ifadelerine yer vermektedir. Bu tespitten yola çıkarak diyebiliriz ki tarihin bir haber aktarımından ziyade bir hikmet, bir nazar ve bir tahkik olduğunu ifade eden İbn Haldun'un tarih konusundaki yaklaşımları, kendi devri olan on dördüncü yüzyıl için oldukça ileri düzeyde kritik ve analitik bir düşünmenin ürünüdür.⁴

1. Tarihin Yeniden İnşası: İnsan ve Tarih

Bir eylem olarak düşünme, dinamik ve tarihsel bir olgudur. Bu bağlamda felsefe, ilkin yalnızca aklın sorularına yanıt arayan bir faaliyet⁵ iken, ilerleyen zamanlarda sorun çözen ve şimdilerde ise kavram ve metot üreten, kritik ve analitik bir etkinlik olmuştur. Dolayısıyla felsefe dediğimizde, en temel sorunlara her dönemde farklı sorular soran, çözüm önerileri sunan ve böylece farklı bakış açıları ve sistemler geliştiren bir düşünce faaliyeti akla gelmektedir.

Bu dinamik süreçte üretilen düşünceler, dönemseller olarak farklılık ya da benzerlik göstermek suretiyle düşünce tarihinin kilometre taşlarını sürekli biçimde oluşturmaktadır. Her yeni düşünce akımı, tarihteki diğer felsefe akımlarına karşı eleştirel olarak kendini ortaya koymak suretiyle var olabilmektedir. Yine, düşünce hareketi onu üreten filozoftan bağımsızlaşarak felsefeye, bir bilgi ya da düşünce disiplini olarak girmekte ve diğer düşüncelere yeni bir bakış açısı kazandırmaktadır.⁶

Felsefe-tarih ilişkisi de yukarıda sözü edilen dinamik ve değişken süreçten geçerek günümüze kadar gelmiştir.

İnsanın toplumsal bir varlık oluşu, İbn Haldun'un düşünce sisteminin mihenk noktasını teşkil eder. Ona göre, insan ancak bir toplum içerisinde ve toplumsal olarak var olur. Toplumsallık ise zorunlu bir biçimde sadece insan toplumunda bulunan bir dizi tarihsel varoluşu ortaya

çıkartır. İnsan, fizikî varlığını korumak ve sürdürülebilmek-yaşamak- için temel ihtiyaçlarını temin etmek ve böylece hayatiyetini muhafaza etmek zorundadır. Onun bu ihtiyaçları ise ancak bir toplum içerisinde var olması ve diğer insanlarla dayanışma halinde olmasıyla mümkündür. Dolayısıyla insanın varoluşu toplumun varlığına bağlıdır.

Toplum insanların yalnız belli bir mekânda ve bir arada yaşamaları değil; aynı zamanda bir düzen içerisinde yaşamalarıdır. İnsanların kendilerini ve ellerinde bulunanı savunabilmeleri ve kendileriyle birlikte diğerlerini de gözetmeleri bu düzenin esasını teşkil eder.⁷

İbn Haldun, içinde yaşadığı siyasî ve coğrafi şartların ona kazandırdığı tecrübeyle insanın toplumsal ve tarihsel bir varlık olarak yukarıdaki özelliğini fark etmiş ve ortaya koyduğu tarih ve umran nazariyeleri ile tarih felsefesini ve metodunu müstakil bir konu olarak ele alıp inceleyen ilk düşünür olmuştur. İçinde yaşadığı siyasî coğrafya ona, toplumsal olgu ve olayların gidişatı hakkında çok geniş bilgi imkânı sunmuştur. O, ilk kaynaklardan alarak ve şahsî gözlemlerine dayanarak Kuzey Afrika, özellikle Berberîler tarihini yazmış, sonra onu genişletmek suretiyle bir dünya tarihini yazmayı amaçlamıştır. “Kitâbu'l-İber” adındaki yedi ciltlik eserine yazdığı “Mukaddime”sinde İbn Haldun, tarih felsefesi ve toplumsal meseleleri ele almıştır.

Tarih yazımında eleştirel ve analitik bir metot geliştiren İbn Haldun’un fikirleri temelde Fahreddin Râzî çizgisini takip etmekle birlikte çoğunlukla özgündür. Aristoteles ve Platon gibi ortaçağ İslâm düşüncesine etki etmiş Yunan filozoflarından esinlenmemiş olduğunu, bunun yanı sıra eserinde yalnızca kendi çıkarım ve gözlemlerine yer vermiş olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.⁸

Tarihten ibret almak, geçmişten hareketle bu günü öğrenmek ve bugünün sorunları bağlamında geçmişe yönelmek bu felsefenin temelini oluşturur.

Hiç şüphesiz İbn Haldun’un tarih konusunda ortaya koyduğu en önemli yenilik geliştirmiş olduğu özgün metodolojidir. İbn Haldun’a göre, insan ve toplum açısından büyük bir öneme sahip olan tarih ilmi, mevcut yaşam içinde din ve dünya işlerinin sağlam bir temel üzerine kurulmasını, geçmiş toplulukların yaşam biçimlerinin tanınmasını ve bunlar üzerinden geleceğe dair tedbirler alınmasını sağlamaktadır. İbn Haldun, bu nedenle tarihin çok iyi anlaşılması ve hikmetinin ortaya koyulabilmesi için doğru ve tutarlı bir metodoloji ile kritik ve analitik bir düşünmeye tabi tutulması gerektiğinin altını çizmektedir.⁹

İbn Haldun tarihi, geçmişte yaşamış insanların yaşam biçimlerinin nakledilmesi olarak değil; hakikatin elde edilmesi için farklı kaynaklara, belli bir sistematige ve dikkatli bir düşünüş (nazar) biçimine vâkıf olarak, görünen olayların ardındaki hikmetin ortaya çıkarılması şeklinde anlamaktadır.¹⁰ O, toplum ve devlet kuramını temellendirmek için tarihsel olgu ve olayları kendi düşüncesiyle yorumlamayı seçmiştir. Ona göre, tarihin doğru anlaşılabilmesi için, bugünün koşullarıyla ilişkilendirilmesi ancak aynı koşullarla değerlendirilmemesi gerekmektedir. Bu noktada kendinden önceki tarihçileri eleştirerek işe başlayan İbn Haldun, onların oldukça bilinçsiz bir şekilde kendilerine gelen haberlerin doğruluğunu, yani doğal ve deneysel ilkelere uygunluğunu araştırmaksızın aktarmış olduklarını belirtmektedir.

İbn Haldun, bu anlamda yalnızca düşmemek için öncelikle toplum hakkında doğru bilgilere sahip olmak gerektiğini ifade etmektedir. Zira ona göre tarih ilmi, âlemdeki toplulukların ve bu toplulukların durumlarından bedevîlik, hadarîlik, asabiyet ve aralarındaki güç ve iktidar

ilişkileri neticesinde doğan hükümdarlıklar hakkında bilgiler vermektedir. Kişi tüm bu yapıyı anladığı takdirde ileriye dönük yorumlarında daha doğru açılımlar getirebilecektir.

Ancak bu konular hakkında bilgi veren tarihe pek çok farklı sebeplerden dolayı yalan karışabilir. İbn Haldun, zamanın değişmesiyle toplumların da değiştiği gerçeğinin tarihçiler tarafından anlaşılmamış olmasının, bu ilimde yanlış ve hatalı görüşlere düşülmesinin önemli nedenlerden birisi olduğunu belirtmektedir. Ona göre insanın tarih sahnesi ve zaman içerisinde ortaya koyduğu tüm tarihsel olgular sistematik bir şekilde olmasa da zamanla değişime uğramakta, bu değişimi anlamayanlar da incelemelerinde yanlış sonuçlara ulaşmaktadırlar.¹¹ İbn Haldun yanlış ve yalan haberi doğru olanından ayırmamız için dikkat etmemiz gereken hususlar hakkında da bilgiler vermektedir.¹²

İbn Haldun'un tarih metodunda özellikle şu iki esas dikkati çekmektedir:

1. Tamhiş al-Ahbâr: Kaynakların eleştirisi anlamına gelen bu metotla hak bâtıldan; doğru da yalandan ayırt edilmiş ve haberlerin hakikate uygunluğu tesbit ve te'kid edilmiş olur.
2. Ta'lil al-Vakâyi: Toplumsal olgu ve olaylar arasındaki neden-sonuç ilişkisinin tesbiti anlamına gelen bu metotla olayların ortaya çıkış biçimi, sıralanışı ve aralarındaki yasaların tesbiti ortaya çıkarılmış olur. Özellikle bu iki metodu ihmal edenler İbn Haldun'a göre tarihçi olamazlar.

Bu sorunların çözülebilmesi için konusu, yöntemi, ilkeleri belli olan yeni bir bilimin kurulması gerektiğini belirten İbn Haldun, bu yeni bilimin konusunun "umran" yani toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimi olduğunu da ifade etmektedir. Daha açık bir ifadeyle belirtecek olursak İbn Haldun, toplumsal gelişimin tarihsel betimlemesini yapmayı ve siyasi evrenini ortaya koymayı hedeflemiştir. Ona göre bu bilim (umran) tarihin ölçütü ve temeli konumundadır. Bu sayede tarihin, kimi kahramanları ve olayları yüceltme ya da yerme ilmi olmadığı, nesneliği algılayabilecek hurâfe ve efsanelerden arınmış bir hikmet olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bu kritik ve analitik düşünme biçimiyle o, yaşadığı dönemde tarihe yeni bir bakış açısı getirerek bir tarih felsefesinin öncüsü olmuştur. Ondan önce tarih yazımı rivayet ve nakilden ibaret görülüyordu. Onun "umran ilmi" dediği yeni bilim, tarihi, toplumsal olaylar arasındaki neden-sonuç ilişkisi içinde kavramanın gerekliliğini vurgulamaktadır. Böylece o, toplumların tarihsel gelişimine yeni bir bilimle yaklaşmıştır.

İbn Haldun'un tarih anlayışında insanı belirleyen temel kavramlardan biri "asabiye"dir. Günümüz Türkçesine "topluluk duygusu" veya "yakınlık bağı" olarak çevrilebilecek olan bu kavram insanın uygarlık kurmasının temelinde yer alan ruhu ifade etmek için kullanılmaktadır. İnsanın ve toplumsal dinamizmin temelini oluşturan bu duygu aynı zamanda insanın tarihsel bir varlık olarak tanımlanmasını olanaklı kılmaktadır. İnsan asabiye duygusu ile bir arada yaşamaya ve devlet oluşturmaya yönelmekte, bir kimlik kazanmaktadır. İbn Haldun nesep ve sebep olmak üzere iki farklı asabiyet türünü ele almakta ve incelemektedir. Tarihe bu iki kavram üzerinden getirilen bakış açısı ile egemenlik ilişkileri, siyasi yapı aynı zamanda umran ilminin üzerine inşa edileceği birikimi tesis etmektedir.¹³

İbn Haldun, tarihte birtakım zorunlu insanî kanunların hüküm sürdüğünü ve bu kanunlar kavrandığında insanın varoluş serüvenine ilişkin görece evrensel anlamlar edinmenin mümkün olacağını kabul etmektedir. O, aynı zamanda bulunduğu coğrafyanın mevcudiyet tarzını, verileri nötr bir durum olarak almakta ve ihtiyaç duyulan insanîlik üzerine konuşmak

bakımından çeşitli tarihsel varoluş aşamalarından söz etmektedir. Yine o, felsefenin esas itibarıyla tarih ve insan üzerine bir çeşit teemmül olarak alınılanmasını ve mevcut olan insanî durumdan hareket edilmesini meşrulaştırmaktadırlar. İbn Haldun'a göre hayatta kurallar vardır ve söz konusu kurallara uygun gelişen insanî süreçler insanın akıbetine karar vermektedirler.¹⁴

İbn Haldun, herhangi bir ayırım yapmaksızın tüm ortaklıkları içine alacak tarzda müşterek bir tarih ve insan tasarlamakta ve söz konusu müşterek bağlam üzerinden felsefenin temel sorununu vaz etmektedir.¹⁵ O, kendinden önceki düşünürlerden farklı olarak historik olan "ben" ve onun kurduğu toplumun insan bilgisine konu olabilmesi için ayrı bir objektivasyon alanı olarak kabul edilmesi gerektiğini fark etmiş ve doğal alan, tarihsel alan ayırımına gitmiştir. Yine o, tarihi bir kozmos yani bir düzen olarak kabul etmiş ve onda bir yasalılık olduğu postulatından hareket etmiştir. Dolayısıyla tarihte bir süreklilik olduğunu kabul eden İbn Haldun, bunun insan tarafından bilinebileceği ve insan bilgisine konu olabileceğini belirtmiştir. Ona göre, özel olarak insanı anlamak için tarihte hep aynı kalan ve tarihi yöneten kurallar üzerine düşünmeli ve Tanrı'nın insanların müşterek iradesine bağlı kalarak kararlaştırdığı sabiteleri idrak etmelidir. Bu sabiteler, umrandan başka bir şey olmayan uygarlık veya yeteri kadar evrensel yüksek kültürün doğmasını, gelişmesini, daha sonra duraklayıp gerileyerek, yok olup böylece hâkimiyet günlerinin -Kur'ân-ı Kerim'de öngörüldüğü tarzda - farklı insan çeşitlilikleri arasında edinilmesinin gramerini bize verecektir.¹⁶ Bu bağlamda tarih, hâkimiyet zamanları açısından döngüsel bir seyir izlemektedir. İbn Haldun'a göre, bu döngüsel tarih seyri içerisinde buldukları yazgının akışından ve ikincil olmaktan memnun olmayan ve ortak kan bağına sahip olan insanlar müşterek bir bilinç (asabiyet duygusu) edinir ve kendi serüvenlerine kattıkları anlamla tarihi başlatırlar. Bunlar göçebe yaşayan ve bilim, sanat, edebiyat ve felsefe gibi medenî ihtiyaçları gelişmemiş insanlardır ve aralarındaki ilk sözleşmenin gereği sadece var olmak ve etkin olana yenilmemektir.¹⁷ Dolayısıyla İbn Haldun tarihi, bilinç edinen ve bir ortak duyguya sahip her toplumun sahip olduğu bir değer alanı ve kesin yasaların bulunduğu bir edininim veya manevi varlık dünyası olarak incelemektedir.

Buraya kadar ifade ettiklerimiz İbn Haldun'un tarih felsefesi konusundaki görüşlerinin nazarı boyutuna karşılık gelmektedir. Düşünür ilim anlayışının tahkîkî boyutunu ise, umran ilmiyle tamamlamaktadır. Yukarıda tarihin ve gayesinin ne olduğu hususunda, toplumdaki olayların ve hallerin tabiatının ve bunların ortaya çıkış sebeplerinin, haberlerin doğru ya da yanlış olup olmadıklarının anlaşılması şeklinde bir tanıma yer vermiştik. Tüm bu nedenlerden dolayı haberlerin doğrusunu yanlışından ayırmamızı sağlayacağı için toplumsal hayatın kritik ve analitik bir incelemeye tabi tutulması ve onun doğasına uygun olan ve olmayan durumların birbirinden ayrılması gerekmektedir ki İbn Haldun bunun da yeni bir ilim olan "umran" ilmine işaret ettiğini belirtmektedir.¹⁸

Umran ilmi ile tarihte neyin olanaklı neyin olanaksız olduğu hakkında bir "zorunlu yasa bilgisi"ne ulaşılır ki, bu aynı zamanda tarihçilerin aktara geldikleri haberlerin doğruluk ve yanlışlıklarını sınaama olanağı verir.¹⁹ Bu anlamda umran ilmi, tarihe felsefî bir yöntemle yaklaşımı ilke olarak benimseyen tavrıyla tarihselcilik düşüncesinin en temel dayanağı olmuştur.

İbn Haldun'a göre tarihsel olgu ve olaylar "umran" ilminin konusu olarak, sadece bir olayın aktarımı olmayıp tarihsel varlık alanına ait olan insanın, toplumun ve devletin anlaşılmasını olanaklı kılan, bir devlet kuramını tesis edecek ilkelere ulaşmanın yoludur. İbn Haldun'un

kullanımıyla “umran”, insanoğlunun toplumsal hayat sürecindeki tüm etkinliklerini ve yaşantılarını onun tarihselliğini ön plana çıkararak ifade eden genel bir kavram olup, İbn Haldun’un tarihselciliğinin temelinde yer almıştır. Bir başka deyişle, onun yaklaşımında tarih, umranın (toplumsal hayatın ve medeniyetin) zemini, laboratuvarıdır. İslam dünyasında tarih ilminin önemli bir işlevi de manevi bir eğitim vasıtası olarak insanların geçmiş olaylardan hareketle bugünü için dersler çıkarmasıdır. İbn Haldun bu anlayışı sürdürmektedir. Kitabü’l-İber bir tarih kitabıdır ve “iber” (*tekili ibret*) teriminin seçilmesi aynı zamanda insanın tarihsel varlık alanı ile olan ilişkisinin ahlâkî bir değerlendirmeye incelenmesini içermektedir.²⁰

Umran ilmi, bir bilgi alanı olarak ele alındığında tarihin epistemolojisi, bir varlık alanı olarak ise tarihin ontolojisidir; çünkü bu ilim, insan ve toplumu genelinde kavramayı amaçlayan bir ilim olarak, en genel ve en temel olanın kuramıyla ilgilenen felsefe içerisinde temellendirilebilir.²¹

İbn Haldun’un tarihin felsefî boyutunu açıklamaya yönelik anlama etkinliği, esasında umran ilmiyle beraber düşünülmektedir. Zira tarih felsefesi olarak ifade edilen kısım, nazârî/teorik boyutuna karşılık gelirken, umran ilmi olarak ifade edilen kısım ise, bunun tahkîkî/pratik boyutuna, bir başka ifadeyle amelî boyutuna, karşılık gelmektedir. Yani insan varlığının, düşünüş biçiminin anlaşılabilmesi için dış gerçekliğin anlaşılması gerekmektedir.

İbn Haldun tarafından ortaya konulan bu düşünce sistemini felsefî sonuçları bakımından değerlendirecek olursak, nazârî/teorik ve tahkîkî/pratik boyutu olan bütüncül bir felsefî sistemin inşa edildiğini görürüz. Burada tarihin bir hikmet ilmi olarak sunulması ve düşünürün ilimler tasnifinde günümüze dek geçerliliğini koruyan bir çığır açtığını da rahatlıkla söyleyebiliriz.

Sonuç

Mitolojik dönemde efsane anlatımı (narrative) olarak görülen tarih, zamanla geçmişte yaşanan olayların yazılarak aktarılması (historiografia) haline gelmiştir. Ancak sistemli felsefî düşüncenin ortaya çıkmasıyla ve Aristoteles’in bilimleri sınıflandırmadaki yaklaşımının da etkisiyle tarih, bir bilim olmaktan ziyade edebî bir tür olarak algılanmış ve bu durum, düşünce tarihinde felsefe-tarih karşıtlığının problem olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Ancak 14. yy’da İbn Haldun’un tarihe kritik bakışı ve geliştirdiği tarih felsefesi, tarihin bir varlık alanı ve epistemik temelleri olan bir bilgi alanı olduğunu gözler önüne sermiştir. İbn Haldun’u bugün bile özgün ve istisnai kılan nitelikler göz önüne alındığında bizce ifade edilmesi gereken en önemli şey, onun sosyal olayların tümüne yönelik yaklaşım ve değerlendirmelerinin; bilimsel metodunun, epistemolojik yaklaşımının, hep kritik ve analitik düşünme perspektifinde ortaya konulmuş esaslar olduğu gerçeğidir. Bu açıdan “umran ilmi” kişiye tarihi bilginin kritik edilmesinde, epistemolojik boyutta neyin olanaklı olduğunun tespitinde, bir yasaya göre düşünme imkânında, tarihsel alanının eleştirel bir bakış açısıyla incelenmesi ve değerlendirilmesinde bir ölçüt kazandırır.

İbn Haldun Mukaddime’de geliştirdiği tarih felsefesiyle yeni bir tarih eleştirisi ortaya koymaktadır. Onun umran ilmiyle belirlediği ve insanların dünya üzerinde yerleşimler kurarak mamur hale getirmeleriyle belirginleşen edimimeler insanın değer dünyasını ve toplumsal hayat biçimlerini ortaya çıkararak; tarihin bu doğrultuda bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmesini olanaklı kılmaktadır.

İbn Haldun'un bu metodolojik yaklaşımı tarihi bir hikâye etme, anlatım niteliğinden çıkararak tarihsel bilgi alanının anlamına yönelik nedenleri, ilkeleri ve yasaları belirlemeye yönelik bir açıklama etkinliğine dönüştürmektedir. Bu yaklaşım şüphesiz tarihin bir felsefe etkinliği olarak kavranmasına kapı açmaktadır.

Fakat bu yöntem kendi dönemi açısından içerdiği bütün yeniliklere rağmen, Aristoteles'in ontoloji anlayışı bağlamında gelişen varlığın özünü ve değişmez niteliğini arayan döngüsel tarih anlayışından kendisini kurtaramamıştır.

-
- [1] Özlem, Doğan. Tarih Felsefesi. İstanbul : Say Yayınları; 2010: s. 15-16.
- [2] Goodman Lenn Evan. Ibn Khaldun and Thucydides. Journal of American Oriental Society 1972; 92/2: 252.
- [3] Collingwood R.G. Tarih Tasarımı. çev. Kurtuluş Dinçer. İstanbul: Ara Yayınları; 1990: s. 21.
- [4] İbn Haldun. Mukaddime. c. I, II, III, thk. Ali Abdulvahid Vafi. Mısır: Daru Nahdati; trs: s. 291-292.
- [5] Baudart, A. vd. Felsefe Tarihi Kurucu Düşünceler-I, çev. İsmail Yerguz, İstanbul: İletişim Yayınları; 2011: s. 23.
- [6] Keklik Nihat. Felsefenin İlkeleri. Ankara: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları; 1996: s. 71.
- [7] Görgün Tahsin. İbn Haldun md. Diyanet İslam Ansiklopedisi 1999;19: 543.
- [9] Enan Muhammed Abdullah. Ibn Khaldun His Life and Works. New Delhi: Kitab Bhavan; 1997: p. 198.
- [10] İbn Haldun. Mukaddime I. s. 291- 292.
- [11] İbn Haldun. Mukaddime I. s. 291.
- [12] İbn Haldun. Mukaddime I. s. 320-328.
- [13] İbn Haldun. Mukaddime I. s. 328.
- [14] Arslan Ahmet. İbn Haldun. Ankara: Vadi Yayınları; 2002: s. 180.
- [15] Arslan. a.g.e.: s. 6-11..
- [16] Rosenthal Erwin I. J. Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi, çev. Ali Çaksu. İstanbul: İz Yayıncılık; 1996: s. 129-133.
- [17] İbn Haldun. Mukaddimetü İbn Haldûn. thk. Sâid Mahmûd Ukayyel. Beyrût: Dârü'l-Cîl; 2005: s. 117-118.
- [18] Özdemir Muhammet. İbn Haldun ve Hegel'in Tarih Felsefeleri'nin Türkiye Bağlamında Anlamı. Turkish Studies 2013; 8/7; p. 420.
- [19] İbn Haldun. Mukaddime I. s. 331, 332.
- [20] Arslan. a.g.e. s. 92.
- [21] Hassan Ümit. İbn Haldun'un Metodu ve Siyaset Teorisi. Ankara: Doğubatı Yayınları; 2010: s. 67.
- [22] Şenol Hüseyin Fırat. İbn Haldun'da Tarih ve Umran Sorunu. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; 2009: s. 93.

Kaynakça

- [1] Arslan Ahmet. İbn Haldun. Ankara: Vadi Yayınları; 2002.
- [2] Baudart, A. vd. Felsefe Tarihi Kurucu Düşünceler-I, çev. İsmail Yerguz, İstanbul: İletişim Yayınları; 2011.
- [3] Collingwood R.G. Tarih Tasarımı. çev. Kurtuluş Dinçer. İstanbul: Ara Yayınları; 1990.
- [4] Enan Muhammed Abdullah. Ibn Khaldun His Life and Works. New Delhi: Kitab Bhavan; 1997.
- [5] Goodman Lenn Evan. Ibn Khaldun and Thucydides. Journal of American Oriental Society 1972; 92/2: 250-260.
- [6] Görgün Tahsin. İbn Haldun md. Diyanet İslam Ansiklopedisi 1999;19: 543-555
- [7] Hassan Ümit. İbn Haldun'un Metodu ve Siyaset Teorisi. Ankara: Doğubatı Yayınları; 2010.
- [8] İbn Haldun. Mukaddime. c. I, II, III, thk. Ali Abdulvahid Vafi. Mısır: Daru Nahdati; trs.
- [9] -----, Mukaddimetü İbn Haldûn. thk. Sâid Mahmûd Ukayyel. Beyrût: Dârü'l-Cîl; 2005.
- [10] Keklik Nihat. Felsefenin İlkeleri. Ankara: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları; 1996.
- [11] Özdemir Muhammet. İbn Haldun ve Hegel'in Tarih Felsefeleri'nin Türkiye Bağlamında Anlamı. Turkish Studies 2013; 8/7; p. 415-428.
- [12] Özlem, Doğan. Tarih Felsefesi. İstanbul : Say Yayınları; 2010:
- [13] Rosenthal Erwin I. J. Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi, çev. Ali Çaksu. İstanbul: İz Yayıncılık; 1996.
- [14] Şenol Hüseyin Fırat. İbn Haldun'da Tarih ve Umran Sorunu. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; 2009.